

Bulu ra Gavhunara eka nhlengoletano ya ntlovelo ya vumakume-nhungu ntsevu ya van'waminkavelo

Manghenelo

Hi hanya eka swiyimo leswi tsamaka swi ncica-ncica swa misava, swiyimo leswi tshembisaka no tisa swivandla leswi bindzurisaka, kambe swi tlhela swi talela hi khombo. Eka swiyimo leswi bangi ya Reserve ya Afrika Dzonga (Banginkulu) yi simekile tindlela na malawulelo ya khombo ku tiyisa leswaku vaaki va Afrika Dzonga va vuyeriwa eka mintirho leyi tisiwaka hi ku ncica loku. Namuntlha, ndzi tsakile ku mivikela hi lembe rin'wana ro humelela eka makume-nhungu ntlhanu wa malembe ya matimu ya Banginkulu.

Ku humelela na ku tshamsekisa minxavo swi ta tshama swi ri xikongomelonkulu xa Banginkulu. Ku humelela lokukulu ka Banginkulu ku vile ku khomeleriwa ka inflexini exikarhi ka tihlayo leti vekiweke tihlo ku sukela hi nhweti ya Nhlangua 2003. Leswi a swi vuli leswaku mintirho yin'wan ya Banginkulu a yi langutiwi, kambe yi tshama yi ri ya nkoka eka mafambiselo ya Banginkulu.

Namuntlha, hi tlhela hi humesa Xiviko xa Ikhonomi xa Lembe na Lembe (*Annual Economic Report*) lexi katsaka hi ku angarhelaka swiphemu swa ikhonomi ya laha kaya ni ya vamatiko leswi khumbaka migingiriko yo tala ya Banginkulu. Bulo leri, ri ta humesela erivaleni laha swi faneleke, mintirho ya ikhonomi leyi khumbeke mafambiselo swinene. Xikongomelo xa bulo leri I ku languta mingirikonkulu ya Banginkulu leyi katsaka milawu ya mafambiselo ya swa timali (Monetary Policy), tindlela ta mafambiselo ya swa timali (Monetary Operational Procedures), nsuku na mafambiselo ya nkwama wa ncicano wa timali tale handle (foreign exchange reserve management), tirhele ra mahakelele ra tiko (national Payment systems), Malawulelo na vurindzi bya tibangi (banking regulation and supervision), ntirhisano na matiko ya misava (international co-operation) na vulawuri bya le ndzeni ka Banginkulu (internal administration).

Milawu ya mafambisele ya timali ta tiko

Milawu ya mafambiselo ya timali ta tiko eka lembe leri hundzeke yi tirhile hi nkarhi lowu ikhonomi ya misava ni minxavo ya tinhundzu yi kulaka hi matimba. Ku kula loku na kwetlembetano wa tipolitiki eka matiko ya misava na ku hunguteka ka mphakelo wa tinhundzu emisaveni swi tlakuse minxavo ya oyili ku fikela eka 80 wa tidolara ta Amerika hi barele eka mavhiki lama hundzeke. Hambileswi nxavo ya oyili yi nga tlakuka, inflexini yi tshame yi tsanile, kambe ntshikileleo wa inflexini wu sungule ku ya ehenhla eka matiko yo hlayanyana. Leswi swi vange ku tiyisiswa ka milawu ya mafambisele ya swa timali hi tibanginkulu ta misava eka tinhweti leti hundzeke.

Ikhonomi ya laha tikweni yi tlakukile hi 4,9 wa tipesente hi lembe ra 2005. Eka tikotara timbirhi to sungula ta lembe ra 2006 ku kula ka ikhonomi ku tshame ku ri lokunene, kambe ikhonomi yi kule hi ku ringanela loku ku pimanisiswa ni ka lembe ra 2005. Ikhonomi yi kule hi 4,2 wa tipesente hi lembe ku ya hi leswi tsariweke eka kotara yo sungula ya lembe ra 2006.

Inflexini yi tshame eka xiyimo lexi lawulekaka eka nkarhi lowu vuriweke laha henhla, ni ku ncinca ka inflexini ya vaxavi ku nga katsiwi mintswalo ya mali yo xava tindlu kumbe CPIX eka tindhawu ta le madorobeni yi tshame yi ri exikarhi ka 3 na 6 wa tipesente leti vekiweke tihlo. Eka khume-mbirhi wa tinhweti ku sukela hi siku ra 01 Dzivamisoko 2005 ku ya fika eka siku ra 31 Nyenyankulu 2006, nhlayo-xikarhi ya inflexini ya CPIX yi tshame ka 4,1 wa tipesente, kambe yi ve ka xiyimo xale hansa xa 3,5 ni le ka xa le henhla xa 4,8 wa

tiphesente. Kusukela eka nhweti ya Nyenyankulu ku ya fika eka nhweti ya Khotavuxika 2006 inflexini ya CPIX yi tlakukile ku suka eka 3,8 ku ya fika eka 4,8 wa tiphesente.

Inflexini ya minxavo ya vukorhokeri yi yile emahlweni yi hunguteka yi tlhela yi hundza minxavo ya tinhundzu emasungulweni ya lembe ra 2006. Leswi swi kombisa ku lawuleka ka ku tlakusiwa ka mixavo, yi nga katsi minxavo ya Petrolo. Ku tlakuka ka nxavo ya tinhundzu ku vangile hi ku tlakuka ka nxavo wa Petrolo, loku ku nga engetela nxavo wa swakudya. Eka tinhweti ta nkaye to sungula ta lembe ra 2005, inflexini ya nxavo wa swakudya a yi tshame eka nhlayo-xikarhi wa 1,8 wa tiphesente. Ku tlakuka ka nxavo wa mugayo eku heleni ka lembe ra 2005 ku engetela nxavo wa swakudya hi 7,6 wa tiphesente ku kondza ku fika nhweti ya Khotavuxiko hi lembe ra 2006. Hambileswi nxavo wa swakudya wu nga tlakuka, nxavo wa tinhundzu tinwana wu hungutekile ngopfu-ngopfu wa swiambalo, tintanghu na swibya.

Nxavo wa inflexini wa swimakiwa wu tlakukile eka lembe leri nga hundza wu tlhela wu tshama eka nhlayo-xikarhi ya 5,5 wa tiphesente eka mune wa tinhweti to sungula ta lembe ra 2006 loko wu pimanisiwa na 2,3 wa tiphesente hi nhweti ya Khotavuxika 2006. Kambe ku vile ni ku tlakuka ka xihatla hi nhweti ya Mudyaxihi ni ya Khotavuxika eka lembe ra 2006, loko inflexini ya vumaki yi tlakuka ku fika exikarhi ka xiyimo xa 5,9 na 7,5 wa tiphesente. Kucinca eka nxavo wa mafurha ni wa swakudya hi swona swi nga vanga ku tlakuka ka nxavo wa swimakiwa.

Nhlayo ya inflexini leyi vekiweke tihlo ayi tshamisekile eka nkarhi wo tala wa ku vika xiyimo xa inflexini laha tikweni. Leswi swi pfumelele leswaku ntswalo lowu Banginkulu yi lombaka tibangi ha wona (ntswalonkulu) kumbe repo rate wu tshamile wu nga ninginisiwi eka 7,0 wa tiphesente nkarhi wo leha, swi katsanisa ni ku hungutiwa hi 50 wa mikutlunya hi nhweti ya Dzivamisoko hi lembe ra 2005. Ku humelela loku nga va kona eka lembe leri nga hundza ku vangile ku tumbuluka ka ku langutela xiyimo xa inflexini yale hansi. Nhlayo ya inflexini yale hansi yi kombisa ku va yi hungutile nkitsinkitsi eka timhaka to holela vatirhi laha tikweni. Ku holela ka mutirhi ha un'we-un'we ku engetekile hi nhlayo-xikarhi ya 3,4 wa tiphesente eka lembe ra 2005, loko yi pimanisiwa na nhlayo-xikarhi ya 6,5 wa tiphesente leyi yi nga vikiwa hi lembe ra 2004. Ku humelela loku nga va kona ku seketeriwa hi milawu ya mafambisele ya timali hi kona ku nga antswisa malangutelo ya nxavo wa inflexini leyi vekiweke tihlo.

Ku languteka ka nxavo ya inflexini ku seketeriwile hi malawulele ya swa timali, loko ku katsiwa ku humelela ka inflexini ya tiko ni ku hunguteka ka inflexini ya misava. Hambileswi ku nga engeteriwa nxavo wa oyili eka inflexini ya tinxakaxaka, ku kula ka ikhonomi ya tinxakaxaka ni inflexini leyi vekiweke tihlo ya laha tikweni a swi ninginisiwanga hi ku engeteriwa ka nxavo wa oyili tanihi leswi humuleleke eka nkarhi lowu hendzeke.

Swin'wana swa swilo leswi khumbaka inflexini leyi vekiweke tihlo swi tshamisekile enkarhini lowu hendzeke, hambi leswi xungeto wa khombo wu nga tlakuka eka lembe leri nga hundza. Nxavo eka cincano wa timali wu tshamisekile ku ya laha wu pimiweke xiswona eka nkarhi lowu nga hundza. Kambe ku kanakana eka timakete ta tinxakaxaka swikatsanisa ni timali ta matiko lama ha humelelaka, ku vangile ntshikilelo ehenhla ka rhandi ya tiko ku suka hi nhweti ya Mudyaxihi 2006. Nkoka wa rhandi ya tiko na wona wu xungetile endhzaku ka vuhaxi lebyi nga vakona eka kotara yo sungula ya nhweti ya Khotavuxika ku vikiwa matirhisele ya timali eAfrika Dzonga. Emasungulweni ya nhweti ya Mudyaxihi hi lembe ra 2006 ni ya nhweti Mhawuri, ku cincana ka nxavo wa timali eka nkoka wa rhandi ku hungutekile hi kuringana ni 14 wa tiphesente.

Handle ka swilo leswinene leswi nga humelela eka inflexini ya tiko eka lembe leri nga hundza, ku vile ni ku hunguteka eka swivangelo swa inflexini leswi swi xungetaka

khombo ro engetela inflexini. Ku tiya ka swilaveko swa ikhonomi laha etikewini swi tsona Komiti ya mafambiselo ya swa timali (MPC) vurhongo. Eka malembe mambirhi lama nga hundza, matirhisele ya timali hi mindyangu laha tikweni yi tlakukile hi 7 wa tiphesente elembeni. Ku tlakuka loku ku vangiwile hi ndlela leyi tibangi ti lombisaka timali ha kona, leswi swi nga engeteleka ku fika eka nhlayo-xikarhi ya 20 wa tiphesente eka lembe leri nga hundza. Leswi swi tlakuse swikweleti swa mindyangu hi 66 wa tiphesente ta miholo leyi tirhisiwaka hi mimdyangu eka kotara yo sungula ya lembe.

Ku kutlakuka loku tiyeke eka matirhisele ya timali hi mindyangu aku vangile ni xungeto wa le henhla eka inflexini ya tiko, hambiswi MPC yi nga kombisa leswaku swi nga endleka nkoka wa minxavo wu engeteriwa loko xiyimo lexi xi nga tshamiseki. Ku tlakuka ka matirhisele ya timali hi mindyangu ya tiko ku vangile ku kula ka xikweleti eka nkhwama wo ringanisa tihakelo lexi xi nga engetela nxavo wa nhundzu ya tiko ku suka eka 4,2 wa tiphesente hi lembe ra 2005 ku ya fika eka 6,4 watiphesente hi kotara yo sungula eka lembe ra 2006. MPC yi vona leswi humelelaka swi tikomba swi ri na khombo ro engetala inflexini leyi vekiweke tihlo ku ya hi swa cincano wa swatimali ntsena loko xikweleti xa tiko xo ka xinga tshamiseki. Hambiswiritano, swikweleti leswi swi seketeriwa hi nkholuko wa timali leti ngenaka etikweni.

Ntshikilelo ni ku tshamiseka ka ikhonomi swi katsana ni xungeto wa makhombo lowu vangeke hi nxavo wa oyili ya misava, nxavo wa swakudya ni leswi humelelaka eka micincano ya swa timali ku tlakuse xungeto wa khombo eka matshamelo ya inflexini leyi vekiweke tihlo. MPC yi vone swi fanerile leswaku yi teka magoza mayelana na xungeto wa khombo ro hunguta inflexini leyi vekiweke tihlo. Ntswalokulu wu tlakuke hi 50 wa mikutlunya ku fikela eka 7,5 wa tiphesente hi siku ra 8 Khotavuxika eka lembe ra 2006, yi tlhela yi tlakuka hi 50 wa mikutlunya nakambe hi siku ra 3 Mhawuri eka lembe ra 2006. Hambiswiritano, mafambiselo ya timali eka nkarhi lowutaka ya ta fambisana ni ku cinca eka leswi humelelaka eka ikhonomi ni matshamelo ya inflexini leyi vekiweke tihlo.

Migingiriko eka malawulele ya timali

Banginkulu ya tiko yi tirhisa timakete ta siku na siku ku olovisa migingiriko leyi endlwaka hi yona yo kota ku fambisa kahle mintirho exikarhi ka tibangi na ku olovisa vukona bya timali etibangi ku ya hi ku lawula ka MPC. Mali leyi nga vekiwa eBangi hi tibangi hi ku landzelela mpimo lowu vuriwaka minimum statutory cash reserve requirement (yo ringana ni 2,5 wa tiphesente ta swikweleti swa tibangi) yi ve 28,7 wa mabiliyoni hi tinhweti ta Khotavuxika na Mawuwani. Emahelweni ya Khotavuxika hi lembe ra 2006, ntsengo wa swokhomisa swa bangi leswi vuriwaka debentures a wu ri 5,4 wa mabiliyoni ya tirhandi, kasi ntsengo wa leswi vuriwaka reverse repurchase transactions wu vile 2,0 wa mabiliyoni ya tirhandi. Timali leti hlayiseriweke nhlengeletano ya Bangi leyi vuriwaka Corporate for Public Deposits, ti vile 11,1 wa mabiliyoni ya tirhandi, leyi na yona yi nga pfuna ku hunguta ntsengo wo tala wa mpfelelo wa mali. Mali ya maphepha ni ya nsimbhi leyi nga emandleni ya vaaki va tiko na yona yi vile na xandla eka ku hunguta mpfelelo, loko yi kula ku suka ka 49,0 wa mabiliyoni ya tirhandi hi siku ra 30 ta Khotavuxika 2005, ku fika ka 53,9 wa mabiliyoni ya tirhandi loko lembe ri ya hela.

Mali leyi nga eku rhendzelekeni

Nhlayo xikarhi ya nkoka wa mali ya maphepha leyi nga eku rhendzelekeni ku sukela hi siku ra 01 Dzivamisoko 2005 ku fikela 31 Nyanyankulu 2006 yi fikile eka 46,3 wa mabiliyoni ya tirhandi, loko mali na nsibhi yi fikile kwalomu ka 2,7 wa mabiliyoni ya tirhandi hi nkarhi lowu fanaka. Mali ya maphepha leyi nga ku rhendzelekeni yi tlakuile hi 10,2 wa tiphesente loko yi pimanisiwa na nkarhi lowu fanaka eka lembe leri hundzeke,

mali ya nsimbi yona yi tlakukile hi 9,1 wa tiphesente. Nkarhi laha mali ya maphepha na ya nsimbi ayi fikile emaninginingini ya kwalomu ka 57,4 wa mabilyoni ku vile hi siku ra 23 N'wendzambahala 2005.

Ku laveka ka mali ya nsimbi eka tinhweti leti hundzeke swi vonakala swi tlakukile. Ku tlakuka loku ku vangile ngopfu hi ku laveka ka 5c, laha yi tlakukeke hi kwalomu ka 30 wa tiphesente loko yi pimanisiwa na lembe leri hundzeke loko ku vikiwa.

Banginkulu yi tirhisanile na tibangi eku tumbuluxeni ka tirhelo ro antswa ra mahakelelo ya timali ta tiko leri hlanganisiweke. Tirhele leri ri antswisiweke ri ta va ni vuswikoti byo hunguta mali leyi khomiwaka hi tibangi, leswi nga ta tlhela pfuneta ku hunguta ku dura ka mali eka vaaki.

Nkwama wa nsuku na timali ta le handle

Migingiriko ya Banginkulu laha tikweni eka swa ncincano wa swa timali swi na xikongomelo xo lawula ntshamiseko wa nkholuko laha kaya hi ku tirhisa ncincano lowu vuriwaka swaps, ku hlanganyetana na swilaveko swa vatirhisi va swa timali ta le handle no kurisa nkwama wa timali ta le handle hi ndlela ya vukheta loko swiyimo swi pfumela. Banginkulu a yi na xikongomelo xo kavanyeta matirhelo ya swa ncincaniso wa swa timali, kambe swi tshikeriwa eka matimba ya vukoxo na mphakelo (demand and supply) ya timhaka ta swa ncincaniso wa swa timali.

Banginkulu yi yile emahlweni yi engetela nkwama wa ximfumu wa nsuku na timali ta le handle hi vukheta. Nkwama lowu wu tlakukile ku suka eka 15,9 wa mabilyoni ya tidolara ta le Amerika emahelweni ya Nyenyankulu 2005 ku fika eka 23,95 wa mabilyoni ya tidolara ta le Amerika emahelweni ya nhweti ya Khotavuxika 2006. Eka nkarhi lowu fanaka nkwama lowu, loko ku humesiwa timali leti tilombiweke eka matiko yale handle, wu kurile hi 7,79 wa mabilyoni ya tidolara ta Amerika ku fikela eka 20,19 wa mabilyoni ya tidolara tale Amerika. Ku engeteleka loku ka nkwama ku amukeriwa kahle hi va timhaka na minhlangano, leswi swi nga hoxa xandla eka ku yisa emahlweni vonelo ro antswa ra ntsamiseko laha Afrika Dzonga hi vavesiki va misava.

Banginkulu na valawuri va nkwama wa mali ya tiko va tirha swin'we eku hlengeleni nkwama. valawuri va nkwama wa mali ya tiko va vekile mali hi tirhandi eka vuhlayisi bya Banginkulu. Leswi swi pfunetile hi ku hunguta vun'wokisi lebyikulu bya mali ya laha kaya loko ku xaviwa timali ta le handle. Emahelweni ya nhweti ya Khotavuxika 2006, mali ya mfumu leyi yi hlayisiweke hi Banginkulu a yi fikelela 36,2 wa mabilyoni ya tirhandi, vunyingi bya yona yi ri yo hunguta vun'wokisi lebyi.

Ku engeteleka ka nkwama wa timali ta le handle swi vile na xivangelo xo veka tihlo eka vulawuri bya nkwama ku tiyisisa vuhlayiseki, vukona na vuyelo lebyi enerisaka ku landzeleriwa mafambiselo yo hunguta nxungeto. Emahelweni ya Khotavuxika 2005, xiyenge xa nkwama lexi xi lawuriwaka hi vatirhi va Banginkulu a xi ri 81 wa maphesente wa nkwama hinkwawo, kasi leyi yin'wana ya 19 wa tiphesente a yi lawuriwa ehandle. Vulawuri bya nkwama na vutivi bya malawulele swi ndlandlamukile ngopfu hi ku dzaberiwa no leteriwa, ku landzeleriwa ntwanano na valawuri va le handle.

Vulawuri lebyi vuriwaka security lending byi simekiwile hi nhweti Mawuwani 2005. Hi ku ya hi vulawuri lebyi, swikoxo leswi hlayiseriweke Banginkulu hi vahlayisi va le matiko yale handle, ku ya lombisiwa va kuma mali kumbe swikoxo swa nkoka wa le henhla. Vuyelo na hakelo leyi yi endliwaka hi ndlela leyi yi pfuna ku hakela swin'wana swa swikweleti. Leswi bangi yi hakelaka valawuri va xiyenge xale handle xa nkwama.

Hi nhweti ya Dzivamisoko 2005 valawuri va nkwama wa mali ya tiko va hakele Bangi xiphemu xo hetelela xa swikweleti leswi nga vangiwa hi ku lahlekeriwa eka nkwama lowu vuriwaka Gold and Foreign Exchange Contingency Reserve Account loku nga vangiwa hi loko Banginkulu yi ringeta ku engetela nkwama wa nsuku na timali tale handle loko matimba ya rhandi ya ehehla.

Ntshamiseko wa swa timali

Tanihi leswi mi swi tivaka, Banginkulu a hi yona ntsena leyi nga ni vutihlamuleri eka ntshamiseko wa swa timali, kambe migingiriko leyikulu leyi yi katsaka mfumo, valawuri na minhlango yo tilawula na vagingiriki eka timhaka ta swa timali.

Migingiriko ya Banginkulu eka ntshamiseko wa swa timali yi katsa ku tirhisa milawui, tindlela, ntlovelo na switirhisiwa swo sivela, ku xiyaxiya no lawula ntshamiseko wa swiyenge, timaraka, na tirhelo ro hakela ra tiko. Vuswikoti bya vulawuri bya swa timali, bya kambisiwa minkarhi hinkwayo naswona byi vikiwa kambirhi elembeni eka tsalwa ra Banginkulu leri ri vuriwaka *Financial Stability Review*. Ku tshemba eka timaraka ta swa timali la ha kaya ka hari ehenhla.

Tirhele ra mahakelele ra tiko

Banginkulu yi humesile mpfampfarhuto lowuntswa wa makungu ya tirhele ra mahakelele kumbe strategic framework and strategy for the National Payment System (NPS) hi nhweti ya Dzivamisoko 2006, makungu lawa ya tivekaka hi xivono xa 2010 (Vision 2010). Xivono xa 2010 xi kongomisa tirhele ra mahakelele eka tibangi na van'wana lava nga tirisiki tibangi ku fikela hi lembe ra 2010, xi tlhela xi kuma swiphiso leswikulu eka tirhele ra mahakelele ya tiko. Leswi swi katsa ku kumeka, vuhlayiseki, tirhelo leri tumbelangiki, nseketelo wa tihakelo, makungu yo herisa tihakelo eka matiko ya le dzongeni wa Afrika (SADC), no tshama ku tiviwa leswi humelelaka eka matiko ya misava.

Nkoka wa mali leyi herisiwaka hi tirherele leri vusiwaka South African Multiple Settlement System (SAMOS) yi fikile eka 4,6 wa mamiliyoni-miliyoni (4,6 Trillion) ya tirhandi emahelweni ya nhweti ya Khotavuxika 2006, kumbe kwalomu ka 200 wa mabiliyoni ya tirhandi hi siku. Leswi swi katsa ku herisiwa ka tihakelo leti humaka etimakete ta tibond na ta vuvukisi na cincaniso wa matiko yale handle wa rhandi ya laha kaya. Kwalomu ka 90 wa tiphesente wa tihakelo leti herisiwaka eka SAMOS ti herisiwa hi nkarhi wolowo, siku rolero, loko 10 wa tiphesente letin'wana leti humaka eka vuxavisi (Retail Batch) ti herisiwa hi vusiku kumbe madyambu ya siku ralero. SAMOS yi antswisiwile ku kota ku tirhisa switirhisiwa swa timakete ta timali leswi nga laviki maphepha ya vubhoni.

Banginkulu yi ya mahlweni yi pfuneta ku tisa mahakelele lawa nga duriki eka vatirhisi vo hambana-hambana eka tindhawu laha ku amukeriwaka mali yale hanshi. Nawu wo sungula wa matikhomele eka tindhawu laha ku amukeriwaka mali yale hanshi wu simekiwile eka lembe leri nga hundza.

Malawulelo na vurindzi bya tibangi

Xivumbeko xa milawu ya mabangelo laha Afrika Dzonga xi fanele ku hundzuluxiwa leswaku swilaveko leswintshwa swa mintwananno ya swa timali ta tinxaka-xaka (Basel II) yi ta kota ku tirhisiwa. Eka nkarhi lowu wa angulo, mipfampfarhuto mimbirhi ya ku hundzuluxa nawu wa Banginkulu wa nomboro ya 94 ya 1990 na swinawana swa wona, yi humesiwile leswaku mavonelo ya ta kota ku yisiwa eka foramu leyi vuriwaka Accord Implementation Forum (AIF), leyi vumbiweke hi vayimeri lava humaka

eBanginkulu, eka nkwana wa tiko, eka xiyenge xa vubangi na xiyenge xa SA Institute of Chartered Accountants.

Tibangi hinkwato leri tsarisiweke, marhavi ya tibangi ta vamatiko na tibangi ta vavekisi laha Afrika Dzonga, ti komberiwile ku langutisisa mintirho ya tona ni ku kombisa laha kunga na ku kayivela, ku katsa ni ku xopaxopa ku khumbeka ka tona mayelana na swilaveko swa timali to ringanyeta, ku endlela leswaku va kombisa ku lungeka ka vona ku kota ku sungula ku tirhisa Basel II. Leswi swi endleriwa leswaku ku va ni malawulelo ya nxungeto lowu langutaneke na vubangi. Basel II yi ta tirhisiwa hi ku katsakanya eka tibangi leti tirhisana na matiko ya misava.

Banginkulu yi hoxile xandla eka ntirho wo nhlanguano na Nkwama wa timali ta tiko ku lavisisa swilaveko swo simeka xikimi xa ndzinda-khombo eka vavekisi bya timalai bya Afrika Dzonga. Swibumabumelo swo hetelela swi ta rhumeriwile eka Holobye wa Dzawulo wa swa timali endzhaku ka loko swin'wana na swin'wana swi lulamusiwile.

Nkambisiso eka vufambisi wu endlwile eka 14 wa tibangi ta Afrika Dzonga ku katsa na tibangi timbirhi ta vavekisi, ku nga hlaiwi tibangi letikulu ta ntlhanu. Xikongomelo kuri ku kambisisa leswaku tibangi ta swikota ku landzelela swilaveko hinkwaswo swa vufambisi tanihi laha swi tsariweke ha kona enawini wa Banginkulu kumbe eka nawu wa tibangi ta vavekisi wa nomboro ya 124 ya 1993 ku katsa na swinawana swa kona, na swibumabumelo swa xiviko xa Myburgh eka vufambisi bya tibangi ta ntlhanu letikulu, na komiti ya vumbirhi ya King eka mafambiselo.

Ntirhisano na vamatiko

Banginkulu yi yile emahlweni yi hoxa xandla swinene eka mpfumba ra matiko ya misava. Banginkulu na vankwama wa timali ta tiko vata fambisa kun'we vandla ra G-20 hi lembe ra 2007 naswona Banginkulu yi le ku tilulamiselani swinene eka ku tirha ntirho lowu. Banginkulu yi vumbile xiyenge xa G-20 lexi nga ta tirhisana na xiyenge xa vufambisi xa G-20 lexi nga ta vumbiwa hi va Nkwama wa timali ta tiko. G-20, lexi vumbiweke hi 1999 I xivandla lexi vaGavhunara va tibanginkulu na vaHolobye va timali va matiko lawa hluvukeke na matiko lawa ya ha hluvukaka, kambe ya na vufambisi bya nkoaka swinene va hlanganaka kona na ku burisana hi tiikhonomi ta misava na ku tiyisisa swa timali ku seketela ku kula ka ikhonomi ya misava. Banginkulu kun'we na va Nkwama wa timali ya tiko va ta lulamisela ku amukela minhlanguano na tiseminara ta G-20 lembe leri taka. Hi nhweti ya Mhawuri 2005, seminara ya G-20 ya ku ndlandlamuka ka ikhonomi yi khomiwile laha Banginkulu hi ku pfunana na tibangi na tibanginkulu tale Maxico na China.

Banginkulu i xirho xa Bangi ya misava yo hakerisana leyi vuriwaka Bank for International Settlements (BIS) leyi tirhaka tanihi Bangi yale xikarhi ya tibanginkulu ta matiko ya misava lawa nga swirho. Hi nhweti ya Mudyaxihi 2005, Banginkulu yi xavile minkavelo yin'wana eka BIS leyi yimelaka ku averiwa xiphemu xa minkavelo ya nhlanguano. Mikarhi yin'wana ndzi ngenela tinhlangeletano ta BIS, ku nga ri khale ngopfu, a ndzi muyimeri ari un'we tsena wa Afrika. Kambe, endzhaku ka malembe yo tala yo susumeta leswaku ku pfumeleriwa tiko rin'wana ra Afrika, eka karhi wa sweswi, Algeria i xirho eka BIS.

Ntirhisano wa hina na nhlanguano wa timali wa misava kumbe IMF hi ku komisa, wu ha ya emahlweni. Hi nhweti ya Mudyaxihi 2005, ni mufambisinkulu wa IMF, Nkulukumba Rodrigo de Rato, u ndzi nyikile ntirho wa ku va xirho eka komiti ya vanhu lava hlawulekeke ku kambisisa vuswikoti bya timali ta IMF. A swi kakanansi leswaku minhlanguano ya misava yo fana na IMF yi fanele ku va ni vutihlamuleri eka swirho swa yona mayelana na misingiriko ya yona. Ndzi pfumerile ku tirha eka komiti leyi hikuva ndzi

na vonelo lerikulu leswaku timali ta nhlngano wun'wana na wun'wana ti na nkoka eka vutihlamuleri na tindlela letibaseke. Ku ni ku tshemba leswaku komiti yi ta hlangana ka mune kumbe ka ntlhanu eka ntsevu wa tinhweti leti nga ta landzela naswona yi ta vika eka kotara yo sungula ya 2007.

Banginkulu yi ta ya emahlewni yi antswisa ntirhisano ni vatirhi kulorhi eka misava hinkwayo. Lembe leri, Banginkulu yi sayinile ntwanano na tibanginkulu ta matiko ya Argetina na Ukrane. Ku burisana mayelana na ntirhisano swi ya emahlweni na tibanginkulu ta le China na Peru naswona ku ta hetisiwa ku tlhela ku sayiniwa ntwanano leswi nga ta fikeleriwa ku nga ri khale.

Mayelana na vuhlanganisi bya migingiriko ya swifundzhankulu eka tikonkulu leri, Banginkulu yi ta tsama yi rhangela komiti yo vaGavhunara va tibanginkulu kumbe CCBG hi ku komisa. Vuxaka lebyinene na tibanginkulu laha xifundzheni byi kurile endzhaku ka loko vaGavhunara va sayinile mintwanano wa tirhisano eka swa thekinologi, vulawuri bya macincanelo ya timali na swa mahakele ya timali.

Banginkulu yi ngenirile nhlngano wa lembe na lembe wa xifundzhankulu xa SADC lowu a wu kongomisiwile eka nhluvukisiwa tindlela ta mahakelelo ya tiko. Tlhandla ka mbirhi, ku burisana kanharhu hi ta tindlela ta mahakelelo ku khomiwile eka nkarhi lowu wa angulo. Xikongomelo xa ku burisana loku aku ri ku tlakusa xiyimo xa mahakelelo eka tiko rin'wana na rin'wana ra SADC ku lulamusana na pfumbha ra xiyenge xa swatimali ra IMF na Banginkulu ya Misava ku vekela masungulo ya nhlngano wa mahakelelo ya laha xifundzheni leyi yi nga ta komiwa endzhakunyana lembe leri.

Kholichi ya Banginkulu yi ya emahlweni ni ku letela vatirhi va tibanginkulu na minhlngano ya swa timali eka tikonkulu ra Afrika. Nakambe Kholichi yi pfunile ku lulamisa tidyondzo ta IMF Finance Programming and Policies na Finacial markets Analysis leti ati dyondzisiwa hi vandla ra lava vuriwaka Joint Afrika Institute.

Mafambiselo ya le ndzeni ka Banginkulu

Xiviko xa lembe na lembe xa Banginkulu xi humesiwile kuya eka van'waminkavelo kunga si fika nhlngano lowu. Papila ro ringanyeta ri kombisa leswaku ku vile na ku tlakuka ku suka eka 129 wa mabilyoni ya tirhandi eku heleni ka nhweti ya Nyenyankulu 2005 ku fika eka 168 wa mabilyoni ya tirhandi eku heleni ka Nyenyankulu 2006. Mbuyelo endzhaku ka loko mali ya xibalo yi susiwile, wu tlakukile ku suka eka R866 wa mamiliyoni eka lembe ximali leri hundzeke ku ya eka R1 038 wa mamiliyoni eka lembe ximali leri heleke hi 31 Nyenyankulu 2006.

Ntirhiso wa mali lowu nga mpimanyetiwa wa Banginkulu eka lembe ximali leri nga ta hela hi 31 Nyenyankulu 2007 wu ringana 1 615 wa mamiliyoni ya tirhandi, loko ku pimanisiwa na ntirhiso wa timali hi xiviri lowu ringanaka na 1 530 wa mamiliyoni ya tirhandi eka lembe ximali ra 2005/06 leri heleke hi 31 Nyenyankulu 2006. Leswi swi kombisa ku tlakuka hi 5.56 wa tipesente eka ntirhiso lowu pimanyetiweke loko wu pimanisiwa na ntirhiso wa mali hi xiviri.

Mune wa tikhamphani leti nga swihluke swa Bangi ti swi kotile ku fikelela swikongomelo swa tona eka nkarhi lowu wa angulo, naswona Banginkulu yi tele ntsako endzhaku ka loko Vurhangeri, vahleri va tibuku vale ndzeni ni vahleri va tibuku vale handle va xopaxopile swiviko was tona, va vikile leswaku tikhamphani leti ti fambisiwa hi ku landzelela mafambiselo lamanene ya xiyimo xa le henhla. Vuyelo bya tikhamphani leti wu vikiwa wu katsakanyiwile eka swiviko swa timali swa Banginkulu.

Eka lembe ra ximali leri heleke hi 31 Nyenyankulu 2006, 40 wa ku xaviselana ka 123 808 wa minkavelo ya Bangi swi endlwile. Hi 31 Nyenyankulu 2006 Banginkulu a yi ri na vanwaminkavelo lava ringanaka 615 naswona nhlayo leyi ayi hundzulukanga ku fikela hi nhweti ya Khotavuxika.

Ku fikeleriwile matirhelo ya xiyimo xa le henhla endzhaku ka ku sungula ku tirhisa tirhelo lerintswa leri sunguleke hi Mhawuri 2005. Tanihi laha a swi languteriwile, xivumbeko lexi xi pfumelela Gavhunara na vaseketeri vakwe leswaku va va ni nkarhi ku langutisisa timaka ta vurhangeri no nkunguhata hi tihlo ra le kule, kasi vafambisi lavakulu hi ku angarhela vona va ni vutihlamuleri eka vufambiselo hi ku angarhela, malawulelo ya tindzawulo leti vanga ni vutihlamuleri bya tona.

Banginkulu yi sungurile migingiriko yingari-yingani yo kurisa nhundzu ya yona. Xiyimo xa muako lowunga kona ehofisi-nkulu xi le ku tlakusiweni leswaku ku fikeleriwa ntirhiselo ra xiyimo xa le henhla ni nhlayiseko lowunene. Banginkulu yi le ku tekeni ka magoza lamakulu leswaku yi va ni ku ti yimisela ku kota ku tirha yi ya emahlweni ni ku va yi nga kavanyetiwi hi nkarhi wa makhombo. Ndzhawu yo tirhela eka yona hi nkarhi wa makhombo ya mitirho ya hofisi-nkulu yi herile ku akiwa na swona yi ta va yi tirha hi ku hetiseka ku ya eku heleni ka lembe ra 2006. Kunguhato wa ku ya emahlweni ku tirhiwa emarhavini ya nkombo ya Banginkulu swi fikile emakumu.

Eka lembe leri ra angulo nhlayo ya vatirhi va Banginkulu yi yile ehansi ku fika eka 1 956 eku heleni ka Nyenyankulu 2006 ku fika eka 1937 eku heleni ka Khotavuxika 2006. Leswi swi nga pimaryisiwa na hlayo ya 2288 hi Nyenyankulu 2003. Ku hunguteka ka vatirhi va Banginkulu ku tlakukile ku suka eka 4,3 wa tiphesente hi lembe ra ximali ra 2002/03 ku fikela eka 7,1 wa tiphesente eka lembe ximali leri heleke hi 31 Nyenyankulu 2006. Endlelo leri ringa va ni nkavanyeta eka nhlayo leyi vekiwa tihlo hi ku ya hi muhlovo na rimbewu tanihi leswi vatirhi votala lava tshikaka mintirho va ri lava sukaka eka mintlawa leyi vekiweke tihlo ya vufambisi bya le xikarhi.

Banginkulu yi thorile ntlawa wa le handle ku kambisisa maendlelo ya swilo na mavonele ya swilo hi Nyenyenyani na Nyenyenkulu 2006. Ku vile na nhlayo leyikulu ya vatirhi lava hoxeke xandla hi tsakela eka ndzavisiso lowu. Hambileswi kambisiso lowu humeserile erivaleni tindhawu leti Banginkulu yi fanaleke ku tilangutisa hi vuxiyaxiyi ku engetela ku enetiseka ka vatirhi, hambiswiritano ku na vumbhoni bya leswaku swi kona swo hlayanyana leswi vatirhi va enetisaka hi swona mayelana na Banginkulu tanihi muthori.

Banginkulu yi thorile vanhu va le handle ku kambela vatirhi lava switsakelaka ku tiva hi mayelana ni xiyimo xa HIV/AIDS endzhaku ko sungula HIV/AIDS response programme hi nhweti ya Nyenyenyani 2006. Sweswi kule ke endlwini ka malungiselelo ya ku simekiwa ka nongonoko lowu eBanginkulu hinkwayo, ku katsa timhaka to fana ni ta HIV/AIDS Awareness, Education Campaigns, Training of Management and Employees in HIV/AIDS Counselling.

Banginkulu yi voniwa tanihi murhangeri hi ku landzelela swilaveko swa nawu wa ndzinganiso wa vatirhi wa nomboro ya 55 ya lembe are 1998 (Employment Equity Act, 55 of 1998) ni nawu wo antswisa vuswikoti bya vatirhi wa nomboro wa 97 wa 1998 (Skills Development Act, 97 of 1998). Xipanu xo burisana ni vatirhi hi timhaka to landzelela swilaveko swa ndzinganiso wa vatirhi swi engeteriwile eka nkarhi lowu wa angulo ku katsa pfhumba ro tsundzuxana hi makungu ya vuswikoti bya vatirhi ku nga si rhumeriwa eka Bankseta.

Banginkulu yi antswisile swinene eka ku thola vatirhi vatinxaka hinkwato eka malembe lama nga hundza. Emahelweni ya nhweti ya Khotavuxika hi lembe ra 2006, nhlayo ya vantima eBanginkulu ayi ri 56 watiphesente kasi vaxisati vona ava ri eka

46 watiphesente. Eka swivandla swa le henhla nhlayo ya vanhu vantima ayi ri eka 43 wa tiphesente, ya vaxisati yona ayi ri eka 36 watiphesente. Hambiswiritano, ahi swi kotangi ku fikelela nhlayo ya 50 watiphesente ta vanhu va ntima eka swivandla swa le henhla tanihi laha swi kunguhatiweke ha kona hi xiviko xa employment equity lexi humiseweke malembe ya nstevu lama hundzeke.

Mpfampfaruto wa vumbirhi wa makungu ya employment equity wu hetiwile naswona wu yisiwile eka vatirhi ku langutisiwa hi xiviri. Mpfampfaruto wu faneleke ku yisiwa eka vandzawulo ya vatirhi hi nhweti ya Nhlangu 2006 wu tshembisa ku engetela nhlonge ya vatirhi vantima ni vaxisati ku suka eka 33 watiphesente ku ya fika eka 50 watiphesente eka swivandla hinkwaswo swa mintirho. Nhlayo ya tiphesente timbirhi ta vatirhi va vatsoniwa yi le ku langutisiwani.

Tindlela to hlayanyana to letela na ku antswisa vatirhi ti tirhisiwile eka lembe ximali xa 2005/2006. Vatirhi va nhlayo ya 1346 va engeterile eka mpfumba leri leswi swi katsa nhlayo ya 626 wa vatirhi lava ngheneleke tidyondzo ekholochi ya Banginkulu. Ku engetela kwalaho nhlayo ya 230 wa vatirhi va kumile pfuneto hi swa tidyondzo eka lembe leri sunguleke hi siku ra 31 Nyenyankulu lembe ra 2006 ku antswisa tidyondzo ta vona.

Banginkulu yi hetile ka ntirho wo burisana ni vayimeri vatirhi (EECB and SASBO) loko ku antswisiwa milawu ya vatirhi. Eka ntirho lowu milawu yo sungula ya Banginkulu yi hundzuluxiwile ku nghenisa mavonelo ya vanhu hinkwavo lava khumbekaka. Ntirho wo toloveta vatirhi hi milawu ya matirhele leyintshwa leswaku yi ta simekiwa hi siku ra 01 Nhlangu 2006.

Ku gimeta

Lembe leri hundzeke ri vile rin'wana ra malebe lawa kombisaka ku humelela ka Banginkulu eka nkarhi wo leha wa matimu ya yona, tsalwa leri nga laha henhla l vumbhoni byo tala lebyi kombaka ku humelela eka swikongomelo swo hambana-hambana swa yona. Milawu ya mafambiselo ya timali yi hoxile xandla eka ku khomeleriwa ka inflexini ya CPIX eka exikarhi tinhlayo leti vekiweke tihlo hambileswi xivumbeko xa inflexini a xi vonakala xi ri na nxungeto. Komiti ya Milawu ya mafambiselo ya timali kumbe MPC yi ta tshama yi veke tihlo no lunghisa milawu ya mafambiselo ya timali laha swifaneleke handle ko kanakana. Banginkulu yi tiyimiserile ku teka ndlela yo khomelela no tshamisekisa inflexini eka swiyimo swale hansi tanihi swilo leswi hlanguyetaka ku kula ka ikhonomi ya Afrika Dzonga.

Banginkulu yi ta ya emahlweni yi veka tihlo eka tibangi ta laha tikweni ku tiyisisa leswaku tilulamiserile ku sungula ku tirhisa fambiselo ra Basel II hi siku ra 01 Sunguti 2008.

Tanihi ntolovelo, vulawuri bya matirhele le ndzeni ka Banginkulu byi tshama byi xiyaxiyiwa hi vukheta. Banginkulu yi teka vatirhi va yona tanihi vankoka swinene, leswi swi vonakala ngopfu eka milawu ya mayelana na vatirhi leyi antswisiweke leyi nga ta simekiwa ku nga si hela lembe leri. Banginkulu yi tiyimeserile ku letela no antswisa vuswikoti bya vatiri va yona, leswi swi ta endliwa hi ku landzela makungu lamatntswa ya ku ringanisiwa ka vatirhi. Hi ta ya emahlweni hi ringeta ku endla Banginkulu yi va muthori wo hlawuleka eka vatirhi.

Ku khensa

Ndzi rhandza ku nkhenisa hofisi ya Presidente, Mfumu na Palamende eka nseketelo wa vona lowu yaka emahlweni. Holobye wa swatimali na xandla xakwe, Mufambisinkulu na vatirhi va Nkwama wa Timali ta tiko ku va va seketerile Banginkulu ku tirha ntirho wa yona.

Ndzi rhandza ku yisa marito yo nkhenisa eka swirho swa nhlango eka ku tiyimisela na vukorhokeri bya vona eka Banginkulu. Swa tsakisa ku tirha na tlawa wa vanhu lava hlawulekeke vo hambana. Eka lembe leri, Manana A M Mokgabudi chikile exitulwini xa yena eka nhlango na ku va mutshama-xitulu wa komiti ya miholo hikwalaho ko khomeleriwa hi timhaka ta swa ntirho. Vukorhokeri bya yena eka Banginkulu byi amukeriwile.

Hambi leswi ndzi nga sarisana na Nkulukumba I Plenderleith eka nhlango lowu hundzeke, kambe u tshikile ntirho tanihi xandla xa Gavhunara hi nhweti ya Sunguti 2006. Swi fanerile ku n'wi khensa nakambe eka nkarhi lowu eka ku tinyiketela na vukorhokeri lebyi a byi nyikeke Banginkulu. Xo hetelela, Banginkulu a yi nge swi koti ku fikelela mintirho ya yona handle ka ku tshembeka, vukorhokeri na ku tinyiketela ka vafambisi na vatirhi. Ndzi rhandza ku nkhenisa swandla swa Gavhunara, vafambisi na vatirhi eka ku pfuneta ka vona.